

Zij

Jennifer Weiner bij Boekrij:

Goed in bed
In haar schoenen
Van wie hou je?
Zij

Jennifer Weiner

Zij

ISBN 978-90-225-7741-7

ISBN 978-94-023-1413-7 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Mrs. Everything*

Vertaling: Carolien Metaal

Omslagontwerp: Olga Grlic, bewerkt door Baqap

Auteursfoto: © Andrea Cipriani Mecchi

Zetwerk: ZetSpiegel, Best

© 2019 by Jennifer Weiner, Inc.

© 2020 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Het citaat van Grace Paley op pagina 7 komt uit *Langeafstandloopster en andere verhalen* (L.J. Veen, 2017), vertaling Janneke van der Meulen.

Lyrics from 'Boots of Spanish Leather' by Bob Dylan, Copyright © 1963, 1964 by Warner Bros. Inc.; renewed 1991, 1992 by Special Rider Music. All rights reserved. International copyright secured. Reprinted by permission.

Deze uitgave kwam tot stand dankzij bemiddeling van Sebes & Bisseling Literary Agency te Amsterdam.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*Dit is voor mijn moeder,
Frances Frumin Weiner*

‘Er zit bij mij altijd veel tijd tussen weten en vertellen.’

— GRACE PALEY

‘Ze probeerden ons te begraven, maar ze wisten niet
dat we zaadjes waren.’

— MEXICAANS GEZEGDE

2015

Jo

Haar telefoon ging toen ze de bioscoopzaal uit liepen. Jo liet zich met de menigte meevoeren naar de lobby, waar het rook naar popcorn en winterweer op de jassen van mensen. Ze knipperde in het namiddagzonlicht en haalde de telefoon uit haar zak. ‘Hallo?’

‘Jo?’ Alleen al aan de manier waarop de dokter dat uitsprak, kon Jo haar toekomst opmaken. De tekst in het driehoekje op de waarzeggende Magic 8-Ball was van REACTIE IS WAZIG of VRAAG LATER OPNIEUW verschoven naar VOORUITZICHT IS NIET ZO GOED of MIJN BRONNEN ZEGGEN NEE. Ze kreeg het benauwd en haar mond voelde droog. Haar vrouw keek haar met opgetrokken wenkbrauwen aan. Jo probeerde haar gezicht uitdrukkingloos te houden, terwijl ze haar vinger opstak en zich afwendde.

De eerste keer, negen jaar geleden, had ze het knobbeltje ontdekt tijdens het douchen; een kiezelachtig plekje onder haar olijkleurige huid, die ooit strakgespannen was, maar nu slap en met ouderdomsvlekken. Deze keer hadden ze het gespot op een van de mammogrammen die elk half jaar gemaakt werden van de resterende borst. ‘Ziet u?’ had de radioloog gezegd, terwijl hij met het puntje van een pen op een schaduwvlekje op de foto tikte.

Jo had geknikt. ‘Ja, ik zie het.’ Het was een piepklein stukje wit

in het wazige grijs, nauwelijks groter dan een speldenknop, maar diep vanbinnen wist Jo wat ze zag; ze begreep dat haar lot bezegeld was.

‘Het spijt me,’ zei de dokter. In de ramen van de bioscoop ving Jo een glimp van zichzelf op, van haar vermoeide gezicht en verbijsterde uitdrukking. *Mam is weer van de wereld!* hoorde ze Lila in gedachten gniffelen. *Laat mam met rust*, zou haar oudste dochter Kim zeggen. Missy, de gelijkmoedige middelste dochter, zou hen allebei negeren en een boek uit haar tas halen.

De dokter was nog steeds aan het praten; haar stem klonk sympathiek in Jo’s oor. ‘Ik zou maar een afspraak maken, zodat we je opties kunnen bespreken,’ zei ze, maar Jo wist dat er geen opties meer waren, althans geen goede. De eerste keer dat het gebeurd was, had ze operaties, bestraling en chemotherapie ondergaan. Ze was haar haren, haar eetlust en haar energie kwijtgeraakt, haar linkerborst en een half jaar van haar leven. Na vijf jaar kankervrij te zijn geweest, mocht ze zeggen dat ze genezen was – een ‘overlevende’ in het roze getinte taalgebruik van die tijd, alsof kanker een binnenvallend leger was en zij de hordes terug had kunnen dringen. Jo had zich echter nooit een echte overlevende gevoeld. Ze was er geen moment van overtuigd geweest dat de kanker echt weg was. Ze had altijd gedacht dat het een tijdelijk terugtrekken was, dat die kwaadaardige cellen diep in haar botten bijeen waren gekropen en daar samenzweerderig op de loer lagen af te wachten en dat elke minuut dat ze leefde sinds haar vingers dat knobbeltje onder haar natte huid waren tegengekomen geleende tijd was. Negen jaar lang had ze geleefd met het geluid van een steeds luider tikkende klok in haar oren dat alles wat ze deed onderstreepte. Nu had dat tikken plaatsgemaakt voor een rinkelende wekker. *Schiet alsjeblieft op, het is zover.*

Jo huiverde, ook al was ze gehuld in de pluizige paarse winterjas die alle drie haar dochters lachwekkend vonden. Daaronder droeg ze een wijdvallend katoenen topje, een spijkerbroek met een elastische taille die minstens vijftien jaar oud moest zijn en sneakers aan haar voeten. (‘Dat zullen wel haar nette sneakers zijn,’ had Jo Lila horen zeggen tijdens het feest ter gelegenheid

van haar zeventigste verjaardag dat Kim een paar jaar geleden georganiseerd had.) Haar haar was kort, zoals ze het altijd had gedragen, lichtgrijs, omdat ze jaren geleden gestopt was het te verven, en ze droeg nooit make-up of veel sieraden, behalve haar trouwring. Ze vroeg zich af wat er zou gebeuren als ze de telefoon op de blauw-met-rode vloerbedekking liet vallen, wat er zou gebeuren als ze begon te krijsen, en moest opeens terugdenken aan die ene keer dat ze écht een scène had geschopt, jaren geleden, in een videotheek, toen dat soort zaken nog bestonden. Na al die tijd wist ze nog precies wat voor geluid ze had gemaakt, het lachen dat steeds schriller en onbeheerst was gaan klinken. Ze wist nog hoe de kauwgom rook van het jonge meisje dat er werkte, dat die haar hand op haar schouder legde en had gezegd: ‘Ik moet u vragen te vertrekken, mevrouw.’ Ze wist nog hoe Lila’s schouders ver omhoog waren gegaan naast de bleke, magere hals van haar, en dat Melissa met een onvaste stem had gezegd: ‘We gaan weg, oké? We gaan nu meteen weg.’

Tijd, dacht ze, terwijl ze de telefoon vastklemde in een gevoel-loze hand. Ze had tijd nodig, zo veel als ze haar konden geven. Tijd om ervoor te zorgen dat ze er alles aan gedaan had om het goed te maken met haar zus. Tijd om Kim te laten geloven dat ze een goede moeder was. Tijd om Melissa ervan te overtuigen dat te laat het juiste doen beter was dan het helemaal niet doen. En Lila... tja, de eeuwigheid was misschien niet lang genoeg om Lila’s problemen op te lossen. Maar kon God Jo dan in ieder geval lang genoeg geven om een begin te maken?

Ze wilde kreunen, ze wilde huilen, ze wilde de telefoon naar het kleurrijke kartonnen display slingeren van een of andere superheldenfilm en de tieners die ervoor poseerden en selfies maakten, lachend en gekke bekken trekkend alsof ze allemaal het eeuwige leven hadden. Ze voelde de kleine hand van haar vrouw in de hare glijden en erin knijpen. Jo knipperde tranen weg en dacht: alsjeblieft God, of wie er dan ook daarboven zit, geef me alsjeblieft genoeg tijd om het goed te maken.

DEEL

een

1950

Jo

De vier Kaufmans stonden op de stoep voor het nieuwe huis in Alhambra Street alsof ze niet op het gras durfden te stappen, ook al wist Jo dat dat wel kon. Het gazon was nu van hen, samen met het huis van rode baksteen en het afdak van wit aluminium. Elk onderdeel ervan, de voordeur en het trapje, de brievenbus bij de stoep, de kersenboom in de achtertuin en de esdoorn naast de oprit, de carport en het souterrain en de vliering waar je kon komen met een trap die je uit het plafond trok; dat was allemaal van de Kaufmans. Ze waren vertrokken uit het slechte deel van Detroit, dat volgens Jo's ouders te dichtbevolkt en ongezond was, waar het wemelde van foute bacillen en ziektes en dat volliep met mensen die anders waren dan zij. Zij klommen op in de wereld, gingen in deze nieuwe buurt wonen, in een huis dat helemaal van henzelf was.

‘O, Ken,’ zei Jo's moeder, terwijl ze met haar gehandschoende hand in zijn arm kneep. Haar moeder heette Sarah en ze was nog geen een meter vijfenvijftig. Ze had een witte huid die er altijd een beetje gebruind uitzag, glanzend bruin haar dat in krullen op haar schouders viel en een samengeperste, roodgeverfde mond onder een genereuze neus. Haar ronde kin stak uit naar voren, waardoor ze er vastberaden uitzag, en er liepen lijntjes van de hoe-

ken van haar neus naar de randen van haar lippen. Die ochtend waren haar mondhoeken echter omhooggekruld. Ze was gelukkig en knapper dan Jo haar ooit had gezien.

Jo sloeg haar armen om haar moeders middel en voelde het stijve korset onder de gesteven mooiste jurk die ze bezat. Die was rood, had een wijd uitwaaierende rok vanuit haar smalle taille en drie grote witte knopen aan weerszijden van het lijfje. Boven op Sarahs krullen stond een keurig rood hoedje met een zwart lint. Haar moeder sloeg haar arm om Jo's schouders en kneep erin, wat Jo het gevoel gaf dat iemand een deken tot aan haar kin optrok, of dat ze in Lake Erie aan het zwemmen was, waar ze 's zomers altijd naartoe gingen, en net in een stuk met warm water terecht was gekomen.

‘En, meisje? Wat vinden jullie ervan?’ vroeg Jo's vader.

‘Het lijkt wel een kasteel!’ zei haar kleine zusje Bethie. Bethie was vijf jaar, mollig en schattig. Ze had een bleke huid, natuurlijk krullend haar, blauwgroene ogen en ze zei altijd precies de juiste dingen. Jo was zes, bijna zeven, lang en slungelig, en bijna alles wat ze deed was verkeerd.

Jo glimlachte dronken van geluk toen haar vader haar optilde en in zijn armen nam. Ken Kaufman had dik donker haar dat hij altijd achteroverkamde. Zijn neus gaf hem iets havikachtigs, vond Jo. Zijn ogen waren blauw onder donkere wenkbrauwen. Haar vader rook naar de bay rum-aftershave die hij elke ochtend na het scheren op zijn wangen depte. Hij was maar een klein stukje groter dan zijn vrouw, maar had brede schouders en oogde stevig. Staand voor het huis dat hij gekocht had, zag hij eruit als Superman uit de strips. Hij droeg zijn beste grijze pak, een wit overhemd, een rode stropdas die mooi paste bij Sarahs jurk en zwarte schoenen die hij die ochtend met hulp van Jo had laten glimmen. Ze hadden ze op de *Free Press* van de dag ervoor neergezet en de schoenpoets in het leer gewreven met een borstel die een handvat had van schildpadleer. Jo en Bethie droegen roze gingham-jurken met pofmouwjtjes die hun moeder had gemaakt en lakschoenen met een bandje en een gesp. Bethie had gepopeld om de nieuwe jurk aan te mogen trekken. Toen Jo vroeg of ze haar tuinbroek

aan mocht, had haar moeder gefronst. ‘Waarom wil je een broek aan? Het is een speciale dag. Wil je er niet mooi uitzien?’

Jo kon het niet uitleggen. Ze kende de woorden niet om uit te drukken wat ze dacht over ‘mooi’, dat de kanten sokjes kriebelden en de nette schoenen knelden en de elastieken binnenkant van de mouwen rode strepen achterliet op haar bovenarmen. Als ze zo opgedoft was, voelde Jo zich gewoon niet goed, alsof ze amper kon ademen, haar huid niet meer paste en ze onder dwang een kostuum of vermomming had aangetrokken. Bovendien zei haar moeder altijd ‘ssh’, ook als ze helemaal niet zo luidruchtig was. Jo vond het niet belangrijk om er mooi uit te zien, en ze hield niet van jurken. Haar moeder, wist ze, zou dat nooit begrijpen.

‘Het is ons huis,’ zei Jo’s moeder op een toon vol voldoening.

‘De Amerikaanse Droom,’ zei Jo’s vader.

In Jo’s ogen was het huis niet zo’n droom. Het was geen kasteel met een slotgracht, wat Bethie ook gezegd had, en zelfs geen landhuis, zoals die in Grosse Pointe die Jo had gezien toen het gezin daarnaartoe was gereden voor een picknick. Het was gewoon een doorsneehuis, rechthoekig en saai rood met een puntdak, net als in de boekjes over Dick en Jane, in een straat met huizen die er net zo uitzagen. In hun oude buurt hadden ze een etage gehad. Als je daar de trap op liep, kon je ruiken wat iedereen ging eten. Op de trottoirs wemelde het van de mensen; kinderen, oude mannen en vrouwen, mensen met een lichte en een donkere huid. Op warme zomeravonden zaten ze op hun bordessen en spraken Engels, Jiddisch, Pools of Italiaans. Hier was het stil op straat. De lucht rook gewoon naar lucht, niet naar eten, de trottoirs waren verlaten, en de mensen die Jo tot nu toe gezien had, hadden allemaal een witte huid net als zij. Maar misschien kon ze hier een nieuwe start maken. Misschien kon ze hier een braaf meisje zijn.

Behalve dan dat ze nu een probleem had. Haar vader had een foto toestel geleend, een rechthoekige Kodak Duaflex met een statief en een zelfontspanner. Het idee was dat ze met zijn vieren op de trap voor het nieuwe huis zouden poseren voor een foto, maar ze had van Sarah een maillot aan moeten trekken onder haar

nieuwe jurk en daardoor was haar onderbroek in haar bilnaad gekropen. Jo wist dat als ze die eruit zou trekken, haar moeder dat zou zien en kwaad zou worden. *Hou op met dat gefrunnik!* zou ze haar toebijten, of *Een dame zit niet aan haar edele delen in het openbaar*. Maar het kriebelde gewoon zo erg dat Jo het waarschijnlijk niet vol zou houden.

Bethie had nooit last van dat soort dingen. Als Jo het niet met eigen ogen had gezien, zou ze niet eens geloven dat haar zus überhaupt een bilnaad had. Door de manier waarop Bethie zich gedroeg, zou je verwachten dat ze daar helemaal glad was, net als die poppen waar Bethie zo dol op was. Jo had ook poppen, maar daar had ze genoeg van zodra ze hun haar had afgeknipt of hun kop eraf had gedraaid. Jo hupte van haar ene op haar andere been in de hoop dat haar onderbroek zou loskomen. Dat gebeurde niet.

Haar vader haalde sleutels uit zijn zak, gooide ze in de lucht en ving ze op in zijn hand. 'Kom, we gaan, dames!' Zijn stem klonk luid en opgewekt. Bethie en Sarah beklommen de treden en stonden voor de deur. Sarah hield een hand boven haar ogen en tuurde fronsend naar beneden. 'Kom nou, Jo!'

Jo zette een stap en voelde haar onderbroek nog verder opkruipen. Nog een stap. En nog een. Toen ze er niet meer tegen kon, stak ze haar arm naar achteren, pakte een handvol roze ruitjesstof, haakte haar duim onder het elastiek van haar onderbroek en trok. Ze wilde alleen alles weer op zijn plek trekken, maar deed dat zo robuust dat ze de rok lostrok van het lijfje. Het geluid van de scheurende stof was oorverdovend.

'Josette Kaufman!' Sarahs gezicht liep rood aan. Haar vader zag er verbaasd uit en Bethie keek geschokt.

'Sorry!' Jo kreeg het benauwd.

'Wat is er toch met jou?' snauwde Sarah. 'Waarom kun je je nou niet één keer fatsoenlijk gedragen?'

'Sarah.' Kens toon was beheerst doch boos.

'Ach, natuurlijk!' Sarah schudde met haar hoofd. 'Neem het maar weer voor haar op!' Ze hield op met praten en dat was fijn, behalve dan dat ze begon te huilen, wat niet fijn was. Jo stond

met een gescheurde jurk en verdraaide maillot op het gras en zag tranen sporen trekken door haar moeders make-up, hoorde haar vaders lage, boze stem en vroeg zich af of er iets mis was met haar, hoe het toch kwam dat er altijd van dit soort dingen gebeurde, waarom ze niet braaf kon zijn en waarom ze van haar moeder niet gewoon een broek aan mocht, zoals ze wilde.

Bethie

Haar adres was 37771 Alhambra Street, haar telefoonnummer 8629291, haar ouders heetten Sarah en Ken Kaufman, haar zus Josette en zichzelf Elizabeth Kaufman, maar iedereen noemde haar Bethie.

Haar zus ging 's morgens naar school en kwam tussen de middag thuis om te lunchen. Ze at haar boterhammen en keek in de woonkamer naar *Kukla, Fran and Ollie* tot het tijd was om terug te gaan, maar omdat Bethie laat jarig was en pas in september naar school zou gaan, bracht zij haar dagen thuis met haar moeder door. Dinsdag was wasdag. Beneden in het souterrain was het Bethies taak om de witte van de bonte was te scheiden en in de achtertuin gaf ze haar moeder knijpers aan uit de koffiepot van Maxwell House waarmee ze de natte was ophing aan de droogmolen. Op woensdag ging mama altijd strijken en hield Bethie de flessen met water en stijfsel vast. Soms mocht ze dan de kleren besproeien. Mama likte aan haar vingertop en raakte daarmee zachtjes het strijkijzer aan om aan het gesis te horen of dat heet genoeg was, maar Bethie mocht het strijkijzer nooit aanraken. De radio stond de hele dag aan in de keuken en speelde meestal bigbandmuziek. Ze luisterden ook naar het nieuws op WJBK, 'het geluid van radio in Detroit, vijftienhonderd op de middengolf'.

Op donderdag deden ze boodschappen. Mama duwde dan een ijzeren wagentje met wieltjes twee straten verder naar Rochester Avenue, waar ze kip, biefstuk of karbonades kochten bij de koojsjere slagers en afwasmiddel bij de *five-and-dime*. Bethie hield met een hand de zijkant van het wagentje vast en keek hoe haar mama altijd met een argwanende blik in tomaten kneep, rook aan meloenen en een geplukte kippenvleugel optilde om eronder te kijken, alsof de producten haar voor het lapje wilden houden. Iedereen lachte naar Bethie, kneep in haar wangen en zei dat ze zo'n knap, braaf meisje was. Bethie lachte dan en mama zuchtte, omdat ze waarschijnlijk aan Jo dacht, die een 'bezoek' was.

De vrijdagen vond Bethie het leukst, want op vrijdag was het sabbat. Voor het ontbijt drukte Bethies moeder dan met een limonadeglas een rondje uit het midden van een boterham. 'Wonderbrood maakt je lichaam op acht manieren sterk,' zei Buffalo Bob tegen de kinderen in *The Howdy Doody Show*. Hij zei altijd dat ze het brood met de rode, gele en blauwe ballonnen in de keuken moesten hebben, maar bij Bethie thuis aten ze het brood dat ze van *zeyde* kregen, brood dat hij gebakken had in de bakkerij waar hij werkte. Mama smeerde dan aan beide kanten van de boterham margarine en legde die in de koekenpan, waar die begon te sissen. Het mooist waren de dagen dat er een nieuw pakje margarine werd aangebroken en Bethie de capsule met gele kleurstof mocht breken om die erdoor te roeren tot de margarine geel was. Ze keek altijd naar mama's handen als ze een ei op de zijkant van de pan brak en de inhoud netjes in het gat in het brood liet vallen. Het ei ging dan stollen en de broodcirkel werd mooi bruin, terwijl Sarah naar Jo schreeuwde dat ze haar gezicht moest wassen en aan tafel moest komen, dat ze al te laat was. Als Jo dan eindelijk kwam zitten, werd het brood met het ei op het bord gelegd en de bruine broodcirkel ging boven op het ei; een ei met een hoedje op.

Als na het ontbijt de borden en glazen waren afgewassen en in het afdruiptrek stonden, maakte mama een broodtrommel die Jo mee naar school kon nemen en trok Bethie haar flanellen nacht-

pon uit, vouwde die op en legde hem onder haar kussen. Dan maakte ze haar bed op en kleepte zich aan; haar moeder trok ritsen dicht en deed haar haren. Bethie bleef volkomen stil staan terwijl Sarah kamde, een middenscheiding trok en twee staartjes maakte die ze vaststrikte met linten in de kleur van Bethies jurk. Dan keek Bethie hoe haar moeder de krulspelden uit haar eigen haar haalde tot er rijen glanzende bruine krulletjes aan weerszijden van haar gezicht hingen. Die kamde ze dan tot golven en spoot ze stijf. Vervolgens trok mama een jurk aan en maakte nylon panty's met klemmetjes vast aan haar kousenband. Ze kneep in zo'n balletje aan de parfumfles en liep door de nevel, terwijl ze uitlegde: 'Je moet parfum nooit rechtstreeks op je huid aanbrenge, maar gewoon een wolkje spuiten en daar doorheen lopen.' Soms, als Sarah niet oplette, rende Bethie heen en weer door de resterende nevel van Soir de Paris in de hoop net zo lekker te gaan ruiken als haar moeder.

Om tien uur 's morgens kwam Mae altijd. Mae was oud, waarschijnlijk al veertig, maar haar moeder noemde Mae 'het meisje'. Mae noemde haar moeder 'mevrouw'. Mae had een donkere huid, goudbruin bezaaid met nog donkerder bruine vlekken, en haar wenkbrauwen waren dunne streepjes die ze donker maakte met een zwart potlood. Haar haar was glanzend en zwart en lag in schitterende golven tegen haar hoofd en wangen. Mae zette de radio altijd op WJLB 1400 en luisterde naar liedjes als 'Blue Shadows', 'Fool, Fool, Fool' en 'Please Send Me Someone to Love'. Ze zong mee terwijl ze de kleren van de Kaufmans streek. Na het strijken wikkelde ze een felgekleurde sjaal om haar hoofd om de kleden te stofzuigen en de vloer te dweilen en in de was te zetten.

Soms nam Mae haar eigen dochttertje mee. Ze heette Frieda. Frieda was een dunne spriet met knokkige en vaak geschaafde knieën, en haar huid had dezelfde goudbruine tint als die van haar moeder. Ze droeg haar haar in twee vlechten die aan weerszijden van haar hoofd uitstaken. Frieda was net zo oud als Jo en ze was onbesuisd. Zij en Jo renden altijd door de achtertuin, klommen in de kersenboom, speelden cowboytje en kwamen dan

buiten adem en bezweet met grasvlekken op hun kleren terug. Bethie bleef liever binnen om te spelen met haar papieren aankleedpoppen, maar Jo was dol op Frieda en bleef zelfs in de keuken bij Mae als Frieda er niet was om Mae dingen te geven om te strijken en mee te zingen met de radio.

De Kaufmans hadden twee auto's: de nieuwe en de oude. De nieuwe auto, die in de garage stond, was het nieuwste Ford-model van dat jaar, met korting aangeschaft omdat Bethies papa op de boekhoudafdeling van de Ford-fabriek werkte. De oude auto, die op de oprit geparkeerd stond, was het vorige model dat was overgedaan aan Sarah. Toen Bethie vijf jaar was, was de oude auto een pistachegroene vierdeurs Ford Tudor met een dak in een iets donkerder groene kleur. Op vrijdagen ging mama altijd op de bestuurdersstoel zitten en leunde dan voorover met haar handen om het stuur geklemd om hen voorzichtig van hun nieuwe huis naar de oude buurt anderhalve kilometer verder te rijden, waar Sarahs ouders, Bethies *bubbe* en *zeyde*, nog steeds op de hoek van Rochester en Linwood in een vierkamerappartement woonden. De witgeschilderde muren hadden gele vlekken van zeydes sigaren en het rook er naar tabak, gist en bloem, en lekkere etensluchtjes.

Bubbe en zeyde waren oud, klein en rimpelig; hun huid had de kleur van walnootdoppen. Ze zagen eruit als een setje Russische matroesjka's dat thuis op de schoorsteenmantel stond, want het leek of ze elke week in nieuwe, kleinere versies van zichzelf waren veranderd. Zeyde liep voorovergebogen en droeg een zwarte broek die tot halverwege zijn borst was opgetrokken en stevig vastgesnoerd zat. Zijn witte overhemden met korte mouwen waren zo dun dat Bethie de U-vormige hals van zijn onderhemd kon zien. De draadjes aan zijn gebedskleed, de *tsietsiet*, kwamen tot over de zoom van zijn overhemd. Bubbe was zelfs nog kleiner dan haar man en nóg gebochelder. Haar dunne, ijzergrijze haar was achterovergekamd in een knotje in haar nek en haar jurken waren vormeloos en zwart. Ze kneep in Bethies wang, noemde haar *shayna maidele* en was altijd iets zoets aan het bakken als ze kwamen. Dan stopte ze Bethie kleine stukjes deeg toe die donzig

en knapperig waren van de suiker en die Bethie opat als haar moeder even niet oplette.

Bubbe en zeyde waren heel oud. Ze waren niet in Amerika geboren, zoals Bethie en haar moeder. Ze spraken alleen Jiddisch, geen Engels, en dus deed mama hun bankzaken en betaalde hun rekeningen. Als mama en bubbe met het chequeboek aan de keukentafel van donker hout zaten, maakten zeyde en Bethie de galle. Met lachjes en gebaren liet zeyde aan Bethie zien hoe de gist in warm water verkruimeld diende te worden en je er een beetje honing doorheen moest roeren om het goed te laten gisten. Bethie goot dan altijd olie in de reusachtige houten kom. Zeyde brak de eieren en gaf Bethie een garde om ze te kloppen. Zeyde was klein, maar zijn knoestige handen waren sterk. Hij mengde bloem door de eieren en kneedde dan vlug het deeg met de muizen van zijn handen. Hij duwde het de ene en de andere kant op, draaide het om, maakte er weer een bal van en kneedde nog even verder. Als het brood weer met een doek erover in de geoliede kom lag en stond te rijzen in de verwarmde oven, ging Bethie naar de woonkamer, waar bubbe een schoenendoos vol papieren aankleedpoppen bewaarde voor Bethie en kleurpotloden om mee te tekenen. Of zeyde liep met haar naar de drogist, waar hij sigaren voor zichzelf en ronde snoepjes met een gat erin voor Bethie kocht. Als ze dan weer terug in hun appartement waren, bekeek Bethie de ingelijste foto die aan de muur hing. Die was gemaakt kort nadat bubbe en zeyde naar Amerika waren gekomen. Op de foto droeg bubbe een witte blouse met een hoge, geplooid kraag en een lange zwarte rok die strak om haar middel zat. Haar donkere haar was hoog opgestoken. Zeyde droeg een donker pak en had een baard die bijna tot halverwege zijn borstkas kwam. Ze waren allebei erg jong en keken heel ernstig. Tussen hen in stond een meisje dat er net zo streng uitzag. Ze hadden elk een hand op de schouders van het meisje gelegd.

‘Was jij dat?’ vroeg Bethie dan altijd. Ze kon amper geloven dat haar mama ooit een klein meisje was geweest, dat ze ooit geen volwassene was geweest.